

Bożena Dziemidok-Olszewska
Norbert Malec
Jolanta Puacz-Olszewska

Osoby starsze w zakładach karnych – problemy i wyzwania

Elderly people in prisons – problems and challenges

W Polsce w ostatnich dwudziestu latach w zaskakująco szybkim tempie wzrosła liczba osób w wieku senioralnym umieszczonych w zakładach karnych. Sytuacja ta powoduje, że Służba Więzienna stoi przed nowym wyzwaniem – koniecznością wypracowania nowych form resocjalizacji starszych osadzonych oraz opieki nad nimi. Celem artykułu jest ukazanie zjawiska funkcjonowania osób starszych pozostających w izolacji na skutek ich osadzenia w zakładzie karnym. Przedstawione zostały dane statystyczne oraz stan prawny sytuacji osadzonych w starszym wieku, a także potrzeby, problemy i wyzwania wynikające z przebywania tych osób w warunkach więziennych. Zasygnalizowano szereg postulatów, mogących pozytywnie wpłynąć na sytuację osadzonych seniorów.

Słowa kluczowe: więźniowie w wieku senioralnym, wykonanie kary pozbawienia wolności, praca penitencjarna ze skazanymi seniorami, wiek populacji więziennej, polityka penitencjarna.

In Poland, in the last twenty years, the number of seniors placed in prisons has increased surprisingly fast. This situation means that the Prison Service faces a new challenge – the need to develop new forms of social rehabilitation of older prisoners and care for them. The aim of the article is to show the phenomenon of functioning of elderly people who remain in isolation as a result of their imprisonment in a prison. Statistical data and the legal status of the situation of elderly prisoners, as well

as the needs, problems and challenges resulting from the incarceration of elderly people in prison conditions are presented. A number of postulates were signaled that could have a positive impact on the situation of incarcerated seniors.

Key words: Senior inmates, execution of prison sentence, penitentiary work with convicted seniors, age of prison population, penitentiary policy.

Wstęp

Proces starzenia się jest naturalnym cyklem życiowym, towarzyszy mu szereg zmian oraz nieodwracalnych procesów biologicznych, które mają wpływ na wiele sfer życia jednostki. Współczesny świat często wypiera starość i związane z nią problemy. Gloryfikuje kult młodości, piękna i zdrowia, co sprawia, że osoby starsze są często marginalizowane przez społeczeństwo. Szczególnie jest to widoczne w odniesieniu do seniorów przebywających z różnych przyczyn w izolacji więziennej. Z roku na rok wzrasta w Polsce liczba osób w wieku senioralnym umieszczonych w zakładach karnych, tym samym Służba Więzienna stoi przed nowym wyzwaniem obejmującym opiekę oraz oddziaływania wobec tej grupy wiekowej.

Tezą artykułu jest twierdzenie, że stale zwiększająca się liczba osób w starszym wieku osadzonych w więzieniach powoduje konieczność wypracowania nowych form nie tylko ich resocjalizacji, lecz także opieki nad nimi. W artykule zasygnalizowano szereg postulatów, mogących pozytywnie wpłynąć na sytuację osadzonych seniorów.

1. Istota problemu badawczego

Wiek XXI to czas niezwykle silnych i szybkich przemian społeczno-kulturowych oraz technologicznych¹. Do tych przemian zaliczyć należy zmiany demograficzne, w tym zwłaszcza starzenie się społeczeństwa. Coraz wyraźniej obserwuje się wydłużanie czasu życia obywateli przy jednoczesnym spadku liczby urodzeń. Starzenie się społeczeństwa nie jest

¹ Szerzej m.in. K. Michalski, M. Jurgilewicz, *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2021.

problemem wybranych państw czy regionów, lecz raczej ogóln światową tendencją widoczną także w Polsce. Dane statystyczne wskazują, że ludność w Polsce starzeje się z roku na rok, przy czym prognozy demograficzne dla całego społeczeństwa zakładają, że około 2050 roku osoby w wieku powyżej 60 lat stanowią będą aż 35% populacji naszego państwa². Z uwagi na to, że środowisko penitencjarne jest swoistego rodzaju segmentem całego społeczeństwa, sytuacja demograficzna państwa znajduje swoje odzwierciedlenie również w rzeczywistości penitencjarnej, stąd też problem starzenia się populacji osób odbywających karę pozbawienia wolności dotyczy również polskich zakładów karnych³.

Starość to jeden z okresów rozwojowych człowieka. Brak jasnych kryteriów, kiedy jest jej początek. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wskazuje, że o wieku starczym można mówić w odniesieniu do osób, które ukończyły 60 rok życia. Przebieg procesu starzenia się jest zindywidualizowany, zależny od wielu czynników. Zmiany wynikające ze starzenia się zachodzą na kilku poziomach, są zauważalne w aspekcie fizjologicznym, psychologicznym i społecznym. Wraz z wiekiem obniżeniu ulega sprawność psychomotoryczna, następuje obniżenie sprawności narządów zmysłów. Zmniejszeniu ulega zdolność przetwarzania nowych informacji, koncentracji uwagi, podzielności uwagi, zapamiętywania, uczenia się nowych rzeczy. Obniżeniu ulega tempo wykonywania zadań, zdolność koordynacji wzrokowo-ruchowej. Część z seniorów trafiła do zakładu karnego, będąc już w mocno zaawansowanym wieku. Inni, zwłaszcza odbywający kary długoterminowe, zostali osadzeni w wieku produkcyjnym, a ich proces starzenia rozpoczął się za murami więzienia.

Według powszechnie panujących w społeczeństwie stereotypów osoby pozbawione wolności to niemal wyłącznie mężczyźni w młodym lub średnim wieku. Rzeczywistość penitencjarna prezentuje się odmiennie i populacja osadzonych przebywających w aresztach śledczych i zakładach karnych jest bardziej zróżnicowana, niż jest to postrzegane przez społeczeństwo ludzi wolnych. Trudno jednoznacznie scharakteryzować skazanego w wieku senioralnym, gdyż proces starzenia się zależy od wielu czynników indywidualnych, bez względu na to czy człowiek starzeje się na wolności, czy w izolacji penitencjarnej. Wyznaczając próg starości, bierze się pod uwagę grupę czynników o charakterze obiektywnym (wiek

² <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/> (dostęp: 25.03.2022).

³ E. Szlęzak-Kawa, *Uwięziona starość*, „Forum Penitencjarne: pismo Służby Więziennej” 2014, nr 4(191), s. 6-11.

biologiczny lub stan „zużycia” organizmu), subiektywnym (poczucie „bycia starym”) oraz społeczno-kulturowym (opinia społeczna, język, stereotypy). Nie zawsze wiek kalendarzowy jest tożsamy z wiekiem biologicznym, społecznym czy psychologicznym. O szybkości starzenia się decydują uwarunkowania genetyczne, środowiskowe, lecz także psychologiczne (poziom aktywności, dbałości o zachowanie młodości i sprawności). W warunkach więziennych można wyraźnie zauważyć, że zaawansowanie procesów starzenia nie zawsze jest związane z wiekiem skazanego. Przyspieszone, w stosunku do metrykalnego, tempo starzenia się skazanych jest efektem wielu czynników natury psychofizycznej, w tym m.in.: wysokiego poziomu stresu, jakiemu podlegają skazani podczas pobytu w zakładzie karnym, niehigienicznego stylu życia, przejawianych zachowań ryzykownych oraz braku aktywności fizycznej⁴.

Charakteryzując populację osób pozbawionych wolności, często dokonuje się uogólnień, chociaż społeczność więźniów różni się pomiędzy sobą pod wieloma względami. Podstawowe kryteria klasyfikacji skazanych ujęte są w treści art. 82 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy⁵. W Polsce klasyfikacji skazanych dokonuje się, uwzględniając czynniki prawne, ekonomiczne, kulturowe, społeczne, ale także zdrowotne i psychiczne. Należy podkreślić, że w klasyfikacji osób skazanych według kryterium wieku ustawodawstwo wskazuje wyłącznie podział na osoby młodociane i dorosłe. Populacja dorosłych nie została różnicowana, więc osoby starsze nie są w tej grupie wyodrębnione.

Na podstawie obowiązujących przepisów wszyscy skazani dorośli umieszczani są w zakładach dla odbywających karę po raz pierwszy (art. 85 k.k.w.) bądź w zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych (art. 86 k.k.w.). Więźniowie młodociani karę pozbawienia wolności odbywają w zakładach karnych przeznaczonych dla osób, które nie ukończyły 21. roku życia (art. 84 § 1 k.k.w.). W unormowaniach tych ustawodawca wskazał dolną granicę wieku dla prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych, nie dokonując odniesienia do późniejszych faz rozwojowych życia człowieka. W Polsce w powszechnie obowiązujących przepisach prawa nie zostały przewidziane specjalne regulacje co do wykonywania tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia wolności wobec osób

⁴ R. Deka, *Starzenie się populacji osadzonych nowym wyzwaniem dla Służby Więziennej w Polsce*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2018, vol. 21, nr 1, s. 116.

⁵ Dz. U. z 2023 r., poz. 127 ze zm., dalej zwana k.k.w.

w wieku senioralnym. Obowiązują zatem te osoby te same przepisy, które dotyczą wszystkich osób pozbawionych wolności⁶.

Przepisy kodeksu karnego wykonawczego, w tym przede wszystkim art. 110 § 1 k.k.w., nie wprowadzają żadnych preferencji dla więźniów w wieku senioralnym w kontekście osadzenia ich w celi jednoosobowej. Zgodnie z wynikającą z powyższego unormowania zasadą skazany odbywa karę w celi jednoosobowej lub wieloosobowej. Z kolei w myśl art. 110 § 2 k.k.w. powierzchnia w celi przypadająca na jednego mieszkańca nie może być mniejsza niż 3 m². Jest to stosunkowo niewiele w porównaniu z normami powierzchniowymi obowiązującymi w innych państwach, np. w Austrii jest to 6 m², w Niemczech i Portugalii 7 m², a w Grecji i Holandii to nawet 10 m². Tak niewielka przestrzeń przypadająca na jednego osadzonego może być problematyczna szczególnie z punktu widzenia osób starszych, dla których nierzadko poruszanie się we własnym miejscu zamieszkania lub pobytu jest jedyną formą aktywności fizycznej⁷.

Podobnie w art. 110 § 4 k.k.w. ustawodawca nie wymienia wśród okoliczności, które należy brać pod uwagę, umieszczając w celi skazanego, wieku osoby skazanej, a jedynie zalecenia lekarskie. Ewentualne umieszczenie skazanego seniora w celi jednoosobowej pozostaje zatem w gestii Służby Więziennej i zależy od faktycznych możliwości zakładu karnego⁸. Nie bez znaczenia pozostaje też zapewnienie odpowiedniego poziomu szeroko rozumianego bezpieczeństwa osobom w podeszłym wieku, odbywającym karę pozbawienia wolności, tak aby starsi więźniowie nie stali się obiektem poniżeń, żartów i wyzwek ze strony młodszych osób oraz do zapewnienia seniorom bezpieczeństwa przed wyzyskiwaniem i zastraszeniem (seniorzy stanowią tę grupę, która dysponuje środkami finansowymi z tytułu posiadanych rent czy emerytur i z tego powodu stają się często ofiarami napaści ze strony innych więźniów)⁹. Najbardziej wymownym i często spotykanym przykładem zagrożenia bezpieczeństwa osobistego osób przebywających w instytucjach izolacyjnych, jakimi są jednostki

⁶ J. Lachowski (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 26 i nast.

⁷ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 455. Zob. K. Siemaszko, *Seniorzy odbywający karę pozbawienia wolności. Czy zachodzi konieczność nowych rozwiązań legislacyjnych?*, „Probacja” 2018, nr 4, s. 86.

⁸ J. Lachowski (red.), *Kodeks karny...*, s. 481 i nast.

⁹ M. Snopek, *Więźniowie poszkodowani psychospołeczne funkcjonowanie osób zdegradowanych w przestrzeni penitencjarnej*, Kraków 2018, s. 59-80.

penitencjarne, są przypadki fizycznego i psychicznego znęcania się, często prowadzące do zachowań samobójczych wśród poszkodowanych¹⁰.

W zakładach karnych nie umieszcza się osób z problemami zdrowotnymi, wobec których sądy zastosowały art. 150 k.k.w., który to przepis określa, że w przypadku choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby uniemożliwiającej wykonywanie kary sąd odracza ją do czasu ustania przeszkody. Jednak dla liczного grona osób leczenie w warunkach izolacji jest możliwe, z kolei wówczas trafiają one do zakładów karnych z oddziałami szpitalnymi lub celami przystosowanymi dla chorych lub niepełnosprawnych. W praktyce polskich zakładów karnych często umieszczani są tam właśnie seniorzy odbywający karę pozbawienia wolności¹¹.

Więźniowie seniorzy przebywający w polskich zakładach karnych stanowią społeczność bardzo zróżnicowaną. Można wśród nich wyróżnić:

- osoby, które jeszcze w okresie młodości zostały osadzone na długoletnie bądź dożywotnie wyroki, a co za tym idzie, zdecydowaną większość swojego życia spędziły w warunkach izolacji penitencjarnej, bez pobytów na wolności;
- wielokrotni recydywiści, w przypadku których odbywanie kolejnych wyroków przerywane było okresami wolności, kiedy dokonywali dalszych przestępstw;
- osoby, które dopiero w wieku senioralnym zostały skazane i pozbawione wolności.

Przestępstwa, za które karę odbywają w Polsce osoby starsze są znacznie poważniejsze, niż te dokonywane przez osoby młodsze. Większość z nich odbywa kary długoterminowe, zasądzone na mocy aktualnie obowiązującej ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, jakkolwiek część seniorów przebywających w jednostkach penitencjarnych została skazana jeszcze na mocy uprzednio obowiązującej ustawy – Kodeksu karnego z 1969 r. Wśród czynów popełnianych przez osoby starsze wyróżnić można przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (znęcanie się, spowodowanie uszczerbków na zdrowiu, jak również zabójstwo), przestępstwa przeciwko mieniu (kradzież, kradzież z włamaniem, przywłaszczenie, oszustwo, uszkodzenie rzeczy, paserstwo), przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu komunikacyjnemu (spowodowanie

¹⁰ N. Malec, *Samobójstwa w czasie izolacji penitencjarnej*, [w:] *Zapobieganie samobójstwom. Motywacja zachowań samobójczych. Biblioteka suicydologiczna*, tom II, B. Hołyst (red.), Warszawa 2021, s. 107 i nast.

¹¹ J. Lachowski (red.), *Kodeks karny...*, s. 568 i nast.

wypadku drogowego)¹². Wiele przestępstw popełnianych przez seniorów ma miejsce pod wpływem alkoholu, od którego uzależniona jest znaczna część z nich. Warto wspomnieć, że Służba Więzienna w coraz większym stopniu mierzy się z problemem starości u osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności¹³.

Zawarte w poniższej tabeli dane liczbowe dotyczące osób w wieku senioralnym pokazują, że w Polsce zaobserwować można ciągle przyrost liczby osadzonych, którzy ukończyli 60 rok życia. Wynika to z czynników społeczno-demograficznych. Liczba osadzonych mężczyzn w tej kategorii wiekowej od roku 2001 do 2022 wzrosła w sposób wyjątkowo wysoki. Zwiększyła się ona ponad pięciokrotnie, o 2627 osób osadzonych, od 634 w roku 2001, do 3261 w roku 2022. Zróżnicowanie skazanych seniorów pod względem płci wypada znacząco na niekorzyść mężczyzn, jednak w ostatnich latach dane statystyczne pozwalają zaobserwować wzrost liczby skazanych kobiet w wieku senioralnym.

W grupie osadzonych mężczyzn powyżej 60. roku życia szczególnie widoczny jest wzrost liczby osadzonych najstarszych, to jest w wieku 67 lat i więcej. W roku 2001 liczba osób w tym wieku, które osadzone były w polskich jednostkach penitencjarnych, wynosiła 172, a w roku 2022 było to już 1110 osób. W latach 2001-2022 liczba osadzonych mężczyzn w grupie powyżej 60. roku życia wzrosła o 514,35%, natomiast liczba mężczyzn osadzonych w wieku 67 lat i powyżej w tym samym przedziale czasowym zwiększyła się o 645,35%. Z danych statystycznych wynika, że w ostatnich 22 latach, wskaźnik wzrostu liczby najstarszej grupy osadzonych mężczyzn, czyli powyżej 67. roku życia, jest jeszcze wyższy od wskaźnika wzrostu osadzonych-seniorów powyżej 60. roku życia¹⁴.

¹² S. Grzesiak, *Człowiek stary w placówce penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne, metodyczne*, A. Jaworska (red.), Kraków 2009, s. 251.

¹³ <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 5.04.2023).

¹⁴ <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>, lata 2001-2021.

Tabela 1. Tymczasowo aresztowani i skazani, mężczyźni i kobiety powyżej 60. roku życia

Płeć	Mężczyźni			Kobiety		
Wiek skazanego Rok	61-63	64-66	67 i więcej	61-63	64-66	67 i więcej
2001	284	178	172	7	6	5
2002	299	193	204	8	3	5
2003	292	212	229	16	8	7
2004	329	205	235	11	9	10
2005	362	252	270	7	18	14
2006	488	285	323	15	12	19
2007	671	330	346	25	8	16
2008	780	295	403	19	10	16
2009	854	330	411	28	7	17
2010	932	413	425	26	17	16
2011	960	497	410	42	10	13
2012	1097	568	440	51	24	18
2013	1009	543	463	39	28	19
2014	1115	571	532	37	29	11
2015	1012	571	532	37	29	22
2016	1165	672	610	61	29	30
2017	1212	706	735	64	40	39
2018	1222	785	785	66	45	31
2019	1341	884	937	59	52	46
2020	1227	822	872	52	48	46
2021	1305	895	1060	61	34	51
2022	1215	936	1110	47	38	49

Source: own study based on the Central Board of the Prison Service data (<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>)

Reasumując należy powtórzyć, że w latach 2001-2022 następował sukcesywny i istotny wzrost liczby osób osadzonych powyżej 60. roku życia.

Jeśli obserwowany trend utrzyma się na dotychczasowym poziomie, a jak wskazują zaprezentowane dane statystyczne dynamika w tej materii jest ogromna, można przypuszczać, że osoby te stanowiącą będą coraz większą część populacji więziennej.

Co do miejsca odbywania kary mężczyźni z reguły przebywają w zakładach karnych typu zamkniętego, ewentualnie półotwartego, odbywając karę głównie w systemie zwykłym. Seniorki umieszczone są najczęściej w zakładach karnych typu półotwartego, a dominującym systemem odbywania kary jest system programowanego oddziaływania (w dalszej kolejności zwykły i terapeutyczny). Większość skazanych mężczyzn nie podlega zatem oddziaływaniom penitencjarnym, mimo że zasadniczy cel pobytu w zakładzie karnym stanowi resocjalizacja i przygotowanie skazanego do zgodnego z normami funkcjonowania w środowisku społecznym po odbyciu kary¹⁵.

Odbywanie kar przez seniorów powoduje wiele problemów wynikających bezpośrednio z ich wieku. Naturalny proces starzenia pociąga za sobą zmiany w różnych obszarach funkcjonowania jednostki, wydaje się jednak, że najłatwiej zauważalne są te dotyczące sfery biologicznej. Problemy skazanych seniorów w tym zakresie obejmują przede wszystkim choroby przewlekłe oraz niedołęstwo. Do najczęstszych chorób przewlekłych u więźniów w starszym wieku zalicza się: nadciśnienie tętnicze, chorobę wrzodową żołądka, choroby prostaty, choroby serca, cukrzycę, zapalenie wątroby typu C, nowotwory oraz gruźlicę, natomiast do identyfikowanych problemów zalicza się: trudności związane z wykonywaniem codziennych czynności, jak chociażby poruszanie się, co ogranicza, a wielokrotnie całkowicie uniemożliwia korzystanie z biblioteki czy oferowanych zajęć kulturalno-sportowych. Więźniowie, w przeciwieństwie do ich rówieśników na wolności, nie mają także możliwości korzystania z ułatwień, np. wózków do chodzenia, pomocy w spożywaniu posiłków oraz dostosowania celi i łóżek do ich indywidualnych potrzeb związanych z ich stanem zdrowia. W przypadku skazanych należy mieć również na uwadze, że poziom ich funkcjonowania stanowi następstwo wcześniejszych doświadczeń i prowadzonego stylu życia: korzystania z używek, substancji psychoaktywnych, niewłaściwego odżywiania czy podejmowania różnych zachowań ryzykownych¹⁶.

¹⁵ R. Deka, *Starzenie się populacji osadzonych nowym wyzwaniem dla Służby Więziennej w Polsce*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2018, vol. 21, nr 1, s. 115.

¹⁶ *Ibidem*, s. 117.

Psychiczny wymiar starzenia wiąże się w sposób widoczny z wymiarem społecznym, za główny zaś problem w tej sferze uznać należy samotność tej kategorii skazanych. Pobyt w warunkach przymusowej izolacji znacząco przyczynia się do ograniczenia kontaktów społecznych, które niezbędne są do prawidłowego funkcjonowania jednostki. Jednocześnie skazani seniorzy mają znacznie ograniczone możliwości utrzymywania kontaktów z innymi przedstawicielami świata „wolnościowego”, co więcej, przez społeczeństwo są spychani na margines życia społecznego. Ludzie wolni nie są zainteresowani utrzymywaniem relacji z osobami pozbawionymi wolności, a już szczególnie ze skazanymi seniorami, których z reguły postrzega się jako dodatkowe obciążenie dla społeczeństwa. W przypadku więźniów w wieku starszym możemy zatem mówić o podwójnym naznaczeniu społecznym, po pierwsze z powodu ich starości, po drugie z racji bycia przestępcą.

Zmiany wynikające ze starości przekładają się także na sytuację – pozycję seniorów wśród innych skazanych. Obniżenie sprawności prowadzi z reguły do degradacji w środowisku więźniów, w którym decydującą rolę odgrywa siła i sprawność, co sprawia, że wielu seniorów odczuwa także lęk przed młodszymi współosadzonymi. W rezultacie następuje u nich ograniczenie liczby stosunków z ludźmi do najbliższego otoczenia, poprzez sukcesywne pozbywanie się przez osoby starsze ról, odchodzenie od wcześniej przyjętych i realizowanych form aktywności (duchowej, umysłowej, fizycznej) oraz stopniowe lub zdecydowane izolowanie się od otoczenia¹⁷.

Na jakość psychospołecznego funkcjonowania skazanych seniorów niebagatelny wpływ ma utrzymywanie kontaktów z rodziną. Z reguły kontakty te odbywają się dzięki więziennym widzeniom, korespondencji i rozmowom telefonicznym, stosunkowo rzadko skazani korzystają z przepustek. Posiadanie rodziny nie stanowi jednak reguły w przypadku więźniów w starszym wieku – niektórzy z nich albo nigdy jej nie założyli, albo też na skutek pobytów w zakładzie doświadczyli jej rozpadu bądź z powodu choroby i śmierci stracili osoby im najbliższe (najczęściej matki i rodzeństwo), a z młodszymi pokoleniami nie mają kontaktu. Trudności te w znaczący sposób wpływają na sposób psychospołecznego funkcjonowania skazanych seniorów, wywołując u nich poczucie opuszczenia i bycia niepotrzebnym, a niejednokrotnie obawy związane z perspektywą

¹⁷ M. Snopek, *Więźniowie poszkodowani...*, op. cit., s. 37-58.

zakończenia życia w zakładzie karnym. Połączone z negatywnym bilansem życia i niezrealizowanymi planami wywołują poczucie egzystencjalnej pustki, prowadząc w efekcie do dalszego izolowania się i wycofywania z wszelkiej aktywności¹⁸.

Ustawodawca w art. 67 k.k.w. wskazuje, że zasadniczym celem kary pozbawienia wolności jest wzbudzenie u skazanego woli współdziałania w kształtowaniu społecznie pożądanых postaw, a szczególnie poczucia odpowiedzialności i potrzeby przestrzegania porządku prawnego¹⁹. Dla osiągnięcia tego celu prowadzi się w jednostkach penitencjarnych zindywidualizowane oddziaływania wyznaczone przede wszystkim przez system wykonania kary, rodzaj zakładu karnego oraz jego typ²⁰. W obecnej rzeczywistości prawnej podstawowymi środkami oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym są: praca, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym, nagrody i kary dyscyplinarne oraz nowe środki i metody pracy ze skazanymi. Za ich dostosowanie do potrzeb i możliwości osób pozbawionych wolności odpowiada personel penitencjarny, ze szczególnym uwzględnieniem wychowawcy. Zakres czynności określony jest przez stosowne zarządzenie Dyrektora Generalnego Służby Więziennej²¹.

Mimo że liczba skazanych seniorów wzrasta każdego roku, w ogólnej populacji osób pozbawionych wolności stanowią oni nadal grupę marginalizowaną. Ponadto zgodnie z polityką penitencjarną w odniesieniu do więźniów w wieku starszym, seniorów rozmieszcza się w niewielkich grupach (kilku-, ewentualnie kilkunastoosobowych) w zakładach karnych całego kraju, co powoduje, że często są oni pomijani i nie przygotowuje się programów penitencjarnych adekwatnych do ich potrzeb i możliwości. Zakłady karne zaspokajają co prawda podstawowe potrzeby (wyżywienie, ochronę zdrowia) więźniów w wieku starszym, pomijają jednak potrzeby szczególnie uwydatniające się w tym okresie życia – potrzebę bezpieczeństwa emocjonalnego, przynależności, życzliwości, uznania czy bycia potrzebnym.

W związku z tym, że populacja osób w wieku senioralnym będzie systematycznie wzrastała, godny rozważenia wydaje się pomysł utworzenia

¹⁸ R. Deka, *Starzenie się populacji osadzonych...*, op. cit., s. 118-119.

¹⁹ J. Lachowski (red.), *Kodeks karny...*, op. cit., s. 356.

²⁰ *Ibidem*, s. 360.

²¹ Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

w polskich jednostkach penitencjarnych kilku oddziałów przystosowanych dla osób starszych. Cechować je powinno zwiększenie metrażu przypadającego na osadzonego, wyeliminowanie barier architektonicznych utrudniających swobodne poruszanie się, a także dostępność do pomieszczeń i skwerów przeznaczonych do rekreacji ruchowej.

Starzenie się w naturalny sposób pociąga za sobą ograniczenie aktywności przestępczej, z tego też powodu seniorzy w zakładach karnych często postrzegani są jako „lepsi osadzeni” – czyli ci, którzy nie sprawiają problemów, właściwie się zachowują, nie prezentują niepożądanych postaw itp. Seniorzy sprawiają mniej problemów wychowawczych, ponieważ są mniej konfliktowi i mniej roszczeniowi, są znacznie bardziej oporni i mniej podatni na oddziaływanie wychowawcze czy korekcyjne. Ze względu na ukształtowaną osobowość niewiele chcą robić, nie chcą też zmieniać swoich przyzwyczajzeń ani angażować się w proponowane im projekty aktywizujące, prowadzące do readaptacji społecznej²².

Zaawansowany wiek z punktu widzenia jednostki i instytucji wykonującej karę pozbawienia wolności postrzegany jest jako okres prowadzący do spadku aktywności i gotowości do podejmowania nowych działań. Taki stan rzeczy powoduje, że są oni często marginalizowani, lecz personel penitencjarny ma obowiązek pracy także z tą kategorią skazanych. Praca z seniorami okazuje się bardziej czasochłonna od pracy z innymi osadzonymi. Jest to konsekwencją konieczności wielokrotnego tłumaczenia pewnych kwestii organizacyjnych i proponowanej pomocy, wymaga też od personelu więcej cierpliwości, zrozumienia i zainteresowania zarówno seniorem, jak i jego potrzebami.

Seniorzy jakkolwiek sprawiają mniej problemów wychowawczych, ponieważ są mniej konfliktowi i mniej roszczeniowi, są znacznie bardziej oporni i mniej podatni na oddziaływanie wychowawcze czy korekcyjne. Ze względu na ukształtowaną osobowość niewiele chcą robić, nie chcą też zmieniać swoich przyzwyczajzeń ani angażować się w proponowane im aktywności. Często z racji wieku i doświadczeń życiowych są bezkrytyczni wobec siebie i swoich zachowań, czują się skrzywdzeni przez system, dlatego wycofują się z aktywności i niezwykle trudno zachęcić ich do udziału w jakichkolwiek inicjatywach rozwojowych²³.

²² E. Major, *Teoretyczne i praktyczne implikacje pobytu osadzonych w wieku senioralnym w jednostkach penitencjarnych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, tom LXII, Wrocław 2021, s. 49-68.

²³ R. Deka, *Starzenie się populacji osadzonych...*, op. cit., s. 121.

Czynnikami negatywnie oddziałującymi na aktywność skazanych seniorów są również: zły stan zdrowia, mała sprawność fizyczna i intelektualna, uboga oferta programów i warsztatów skierowanych specjalnie do nich, takich jak: terapia uzależnień, profilaktyka alkoholowa, zajęcia dla pijanych kierowców, sprawców przemocy w rodzinie, projekty readaptacyjne mające podnieść ich kompetencje i ułatwić radzenie sobie po opuszczeniu zakładu. Innym powodem negatywnie wpływającym na pracę z seniorami jest krótka perspektywa ich życia – wielu z nich obawia się, że nie zdąży opuścić zakładu przed końcem swoich dni i z tej przyczyny nie podejmuje jakiegokolwiek aktywności, nie dostrzega bowiem w niej żadnego sensu. Wszystkie te utrudnienia znacznie ograniczają dostępne sposoby oddziaływania na seniorów, a w praktyce ograniczają się tylko do kontaktów, których celem są wyłącznie rozmowy wychowawcze. A ponieważ wychowawcy mają wielu podopiecznych, to ta forma oddziaływania sprowadza się do bardzo krótkich spotkań, co tym bardziej nie służy rozwiązaniu nawet najmniej skomplikowanego problemu. Znalezienie czasu na rozmowę ze skazanym, zwłaszcza seniorem, który tego czasu potrzebuje i oczekuje znacznie więcej niż inni więźniowie, wiąże się z ograniczeniem czy odłożeniem wykonywania innych zadań.

Istotnym elementem mającym znaczenie w pracy z osadzonymi w wieku senioralnym jest uświadomienie im, że okres ten stwarza dobrą okazję do zmiany dotychczasowych postaw na takie, które zyskałyby akceptację społeczną. Warunkiem niezbędnym do zaistnienia takiej zmiany jest przeprowadzenie swego bilansu dotychczasowego życia i uświadomienie seniorowi, że starość to naturalny etap w życiu, dlatego należy ją traktować nie jako koniec egzystencji, lecz jako drogę ku innemu niż dotychczas życiu, która nadaje sens próbom zmiany siebie. Zadanie to trudno jednak zrealizować w warunkach zakładu karnego, który nie sprzyja prowadzeniu oddziaływań korekcyjnych, zwłaszcza że często pracownicy Służby Więziennej nie są też do tego w adekwatny sposób przygotowani²⁴.

2. Konkluzje

Polskie przepisy prawa nie zawierają żadnych specjalnych regulacji odnośnie do wykonywania tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia

²⁴ Ibidem, s. 121.

wolności wobec osób powyżej 65 roku życia. Starsi więźniowie mogą liczyć na dokładnie takie same warunki osadzenia jak w przypadku pozostałych więźniów. W tym zakresie godna rozważenia jest propozycja zindywidualizowania miejsc planowanych dla seniorów.

Skazani mają zagwarantowane zaspokojenie wszystkich podstawowych potrzeb, w tym ochrony zdrowia, lecz z perspektywy oddziaływań penitencjarnych wobec więźniów w wieku senioralnym potrzebna jest profesjonalna, specjalistycznie przeszkolona kadra, a do służby oprócz funkcjonariuszy należałoby skierować także osoby posiadające uprawnienia w zawodzie pielęgniarka czy ratownika medycznego²⁵. Do głównych zadań, jakie stają przed funkcjonariuszami działu penitencjarnego i terapeutycznego w zakresie pracy z seniorami, należy m.in.: zwielenokrotnienie wysiłków zmierzających do odnalezienia miejsca człowieka znajdującego się w wieku senioralnym w rodzinie i doprowadzenie do odnowienia kontaktów i pojednania, wzbudzenie refleksyjności czy aktywizowanie seniorów odbywających wyroki w zakresie optymalizowania ich sprawności umysłowej (pamięci, zdolności uczenia się, wyobraźni) i działalności twórczej. Praca twórcza w okresie starości może stać się ważnym elementem kształtowania bardziej pozytywnego bilansu życia oraz być istotnym elementem autorefleksji.

Ponadto, biorąc pod uwagę możliwości techniczne i prawne związane z systemem dozoru elektronicznego, należałoby rozważyć zastosowanie w szerszym zakresie odbywania kary z wykorzystaniem tej instytucji. System dozoru elektronicznego jest bowiem nie tylko znacznie bardziej ekonomiczną formą wykonywania kary pozbawienia wolności, lecz także pozwala więźniowi-seniorowi na pozostanie w jego dotychczasowym środowisku, gdzie może liczyć na większy zakres oddziaływań leczniczych, terapeutycznych i pomocowych²⁶.

²⁵ M. Bąk, A. Zbrożyna-Tutak, *Seniorzy w polskim systemie penitencjarnym ze szczególnym odniesieniem do przypadku Zakładu Karnego w Uhercach Mineralnych*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 57 (4/2018) s. 137-147.

²⁶ E., Szlęzak-Kawa, *10 lat dozoru elektronicznego*, „Forum Służby Więziennej” 2019, nr 9 (256), s. 8-13. Por. Fedorowicz I., *SDE- czwarta odłona*, „Forum Służby Więziennej” 2023, nr 1 (296), s. 26-27.

Bibliografia

- Bąk M., Zbrożyna-Tutak A, *Seniorzy w polskim systemie penitencjarnym ze szczególnym odniesieniem do przypadku Zakładu Karnego w Uhercach Mineralnych*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 57 (4) .
- Deka R., *Starzenie się populacji osadzonych nowym wyzwaniem dla Służby Więziennej w Polsce*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2018, vol. 21, nr 1.
- Fedorowicz I., *SDE- czwarta odsłona*, „Forum Służby Więziennej” styczeń 2023, nr 1 (296).
- Grzesiak S., *Człowiek stary w placówce penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne, metodyczne*, A. Jaworska (red.), Kraków 2009.
- Lachowski J., (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Lelental S, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa 2020.
- Malec N., *Samobójstwa w czasie izolacji penitencjarnej*, [w:] *Zapobieganie samobójstwom. Motywacja zachowań samobójczych*, B. Hołyst (red.), Biblioteka suicydologiczna, tom II, Warszawa 2021.
- Major E., *Teoretyczne i praktyczne implikacje pobytu osadzonych w wieku senioralnym w jednostkach penitencjarnych*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, tom LXII, Wrocław 2021.
- Michalski K., Jurgilewicz M., *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2021.
- Siemaszko K., *Seniorzy odbywający karę pozbawienia wolności. Czy zachodzi konieczność nowych rozwiązań legislacyjnych?* „Probacja” 2018, nr 4.
- Snopek M., *Więźniowie poszkodowani psychospołeczne funkcjonowanie osób zdegradowanych w przestrzeni penitencjarnej*, Kraków 2018.
- Szlęzak-Kawa E., *Uwięziona starość*, „Forum Penitencjarne: pismo Służby Więziennej” 2014, nr 4 (191).
- Szlęzak-Kawa E., *10 lat dozoru elektronicznego*, „Forum Służby Więziennej” wrzesień 2019, nr 9 (256),

Strony internetowe

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/>

